

PATĪBAS ARHETIPA SLOGS IMANTA ZIEDOŅA EPIFĀNIJĀS

ASMENYBĒS ARCHETIPO NAŠTA IMANTO ZIEDONIO SUVOKIMUOSE

THE BURDEN OF THE SELF ARCHETYPE IN IMANTS ZIEDONIS' EPIPHANIES

Ilga ŠUPLINSKA

Reģionālistikas zinātniskais institūts

Rēzeknes Augstskola

Atbrīvošanas aleja 90, Rēzekne, Latvija

ilga.suplinska@ru.lv

Anotācija

Patības arhetips (pēc Kārļa Gustava Junga) ir ceļš (līdzeklis) un galamērķis reizē. Imanta Ziedoņa epifānijas ir suģestējoša lasāmviela, kuras iedarbīgums un ietekmes virziens var izgaismoties itin atšķirīgi kā vienam un tam pašam lasītājam, tā veselām lasītāju paaudzēm. Tā ir vertikāles, dziļuma dimensijas uztaustīšana individuā un sabiedrībā notiekošajos procesos, ritms un kustība dabā un cilvēkā.

Šajā pētījumā tiek akcentēta patības arhetipa izpausme, pirmkārt, ceļa, iešanas motīva apziņā, vērojot virzienu, ceļa veidu (*apkārt, tuvu, taisnvirziena* u.c.). Otrkārt, domājot par iespējamām liriskas *es* pašidentifikācijas un identifikēšanās procesa norādēm. Treškārt, vērsot uzmanību uz eksistenciāli zīmīgu jautājumu atkārtojumiem un blīvējumiem. Ceturtkārt, aktualizējot aktivitātes, līdzdarbības svarīgumu ceļā uz sevi, sava otrā *es*, patības atrašanu.

Atslēgas vārdi: *epifānija, individuācija, ceļš, patības arhetips, identifikācijas.*

Santrauka

Asmenybės archetipas (pagal Carlą Gustavą Jungą) reiškia ir kelią, ir galutinį tikslą. Imanto Ziedonio epifanijos yra sugestyvi literatūra, kuri skirtingai ir įvairiais būdais gali paveikti ir individualų skaitytoją, ir ištisas skaitytojų kartas. Rašytojas giliausiu vertikaliu lygmeniu apmąsto individo ir visuomenės procesus, žmogaus ir gamtos ritmą ir judesį.

Šiame straipsnyje tiriami asmenybės archetipų variantai, kelio,ėjimo samprata, pirma, atsižvelgiant į kelio kryptį ir pobūdį (aplink, arti, tiesiai, ir t. t.). Antra, į tyrimo lauką įtraukiant galimus lyrinio „aš“ saviidentifikacijas ir savivokos proceso ženklus. Trečia, telkiant dėmesį į egzistenciškai reikšmingų klausimų pasikartojimus ir sankaupas. Ketvirta, aktualizuojant veiklos, bendradarbiavimo svarbą kelyje į save, į savo antrąjį „aš“.

Esminiai žodžiai: *Ziedonis, epifanija, kelias, asmenybės archetipas, identifikacija.*

Summary

According to Carl Gustav Jung, the Self archetype is both a path and final destination. Imants Ziedonis' epiphanies are suggestive works of literature that can have various impact on and affect in different ways both the reader and the generations of readers. The writer contemplates the processes of an individual and society, rhythm and movement of nature and human on vertical, the deepest, level.

The article explores different versions of the Self archetype, the conception of the path and motion. First, by observing the direction and nature of the path (around, close, straight, and etc.); second, by including possible self-identifications of "I" and signs of self-awareness. Third, by focusing on repetitions and concentration of existentially significant questions. Fourth, by making relevant the importance of activities and cooperation on the path toward the self, the other "I."

Keywords: *Ziedonis, epiphany, path, the Self archetype, identification.*

Dzejnieks, publicists Imants Ziedonis (1933–2013) ir viens no spilgtākajiem 20. gs. otrās puses latviešu dzejniekiem, kas būtiski ietekmējis latviešu modernās literatūras attīstību, sekmējis

citādā, ačgārnā skatījuma nostiprināšanos sabiedrības un indivīda domāšanā, rosinājis filozofiski brīvu gaisotni kā jaunu žanru meklējumos, tā lasītāja apziņā. Autors rakstījis dzeju, poēmas, literārās pasakas, esejas, dienasgrāmatas, miniatūras, pārsteidzis ar pasaulstvēruma dziļumu, filozofiskumu, tai pašā laikā izkopjot izsmalcināti estētisku, paradoksālu dzejas izteiksmes stilu, tomēr lielākā sabiedrības rezonanse, arī literārais pārsteigums ir un paliek viņa 3 epifāniju grāmatas: „Epifānija un fenomenoloģija ir vienas saknes vārdi. Abi tie ir dzimuši no viena – grieķu *phainesthai*, kas nozīmē – atklāties, parādīties. [...] Epifāniju pasaule ir fenomenoloģiska, uztverama līdzīgi E. Huserla asistenta M. Heidegera grūti tulkojamajam jēdzienam *Dasein*, [...] kur *būt* nozīmē „rūpēties, radīt, kārtot, veicināt, saukt palīgā, upurēt, uzņemties, sekot, pētīt, vērot, runāties un piekrist”” (Lasmane, 1995, 370).

„I. Ziedoņa „Epifānijas” ir visvairāk tulkotais latviešu dzejprozas darbs – epifāniju grāmatas un izlases, kuru saturā ir epifānijas, izdotas rumāņu (1975), krievu (1977, 1983, 1984), zviedru (1978, 1986), igauņu un moldāvu (1979), slovāku un uzbeku (1981), poļu (1986), angļu (1987), vācu (1989) un ukraiņu valodā (2005)” (Vērdušs, 2011, 189). Jāpiebilst, ka tās ir tulkotas arī lietuviešu¹ (Rožkalne, 1995, 348) un gruzīnu (Чилачава, 2013, 15) valodā, tikai nav izdotas atsevišķā krājumā.

Pētot kādu tekstu vai literāru parādību, svarīgi ir saglabāt samēru starp to, ko noteikti vajadzētu šifrēt un iekļaut zinātniskā analizē un to, kas atstājams paša lasītāja interpretācijai. I. Ziedoņa teksts ir no tiem, kura lasījuma skatpunkti atklājas ar katru jauna lasītāja pieredzi. Tā joprojām ir aktuāla lasāmviela sevi meklējošam indivīdam, jo epifānijas ir filigrānas savā formā; tā ir valodas bauda, kad idejas spriedze sakūst ar formas paradoksiem vai otrādi, tās ir pietiekami īsas, lai izlasītu līdz beigām,

¹ A. Rožkalne kā tulkotāju min lietuviešu dzejnieku Vladu Šimku jau 1974. gadā, taču no raksta autore personiskās sarakstes ar valodnieku Alvīdu Butku, ir skaidrs, ka tulkot epifānijas ir mēģinājuši vairāki Lietuvas mākslas un zinātnes pārstāvji: „Presē I. Ziedoņa epifāniju tulkojumus esmu publicējis kopš 1982. g. Neatkarīgi no manis savus dažu epifāniju tulkojumus presē ir publicējuši Silvestrs Gaižjūns un Arvīds Vaļonis”; Kauņa, 22.11.2013.

un tās atveras katram pēc viņa vajadzības un pieredzes. Vēl arī tāpēc, ka visas robežšķautnes, kas būtu pamanāmas, apturamas, nofiksējamas (galvenokārt ideju līmenī), ir iezīmētas, ja ne uzreiz pēc epifāniju iznākšanas (Osvalds Kravalis, Vladas Šimkus, Ļevs Aņinskis, Jānis Andrupis, Gunars Saliņš u. c.), tad brīdī, kad iznāca I. Ziedoņa raksti (3. sējums, 1995: Anita Rožkalne, Skaidrīt Lasmāne, Ausma Cimdiņa).

Tomēr – daudzās valodas kopsakarības – jaunu vārdu dzimšana, metaforiskums, paradokss, jaunu konotāciju, attieksmju rašanās – būtu caurskatāmas arī mūsdienās.

Pieņemot, ka viena no teksta funkcijām ir sevis un pasaules iepazīšana, atrašana un saprašana: „Literary works offer a range of implicit models of how identity is formed. [...] Literature has not only made identity a theme; it has played a significant role in the construction of the identity of readers. The value of literature has long been linked to the vicarious experiences it gives readers, enabling them to know how it feels to be in particular situations and thus to acquire dispositions to act and feel in certain ways. Literary works encourage identification with characters by showing things from their point of view” (Culler, 2000, 111–112); šī raksta mērķis ir akcentēt patības arhetipa izpausmes I. Ziedoņa epifānijās, izsekojot ceļa, iešanas motīva, iešanas procesa, ceļa veidu un es pašidentifikāciju atklāsmei. Teorētiskais pamatojums ir gūts, lasot psihoanalīzes, analītiskās psiholoģijas autorus (Sigmund Freud, Carl Gustav Jung, Erich Fromm, Paul Tillich u. c.), pētījums ir veikts, izveidojot epifāniju tekstu korpusu, kurā ar programmas *MonoConc* palīdzību ir izgūtas kolokācijas vārdam *ceļš*.

Sākotnēji vārds *ceļš* kā atslēgas vārds tika izvēlēts, pamatojoties uz K. G. Junga atziņām par patību, individuācijas procesu un tā saikni ar identifikācijām: „Individuācija – *ceļš uz sevi* – spontāns, dabisks, autonom process, kas nereti norisinās pilnīgi neapzināti. Tas ir diferenciācijas process, kurā cilvēks izaug no kolektīvajām normām un kolektīvās psihs struktūrām – paštapšana, pašīstenošanās” (Jungs, 193, 102); Identifikācija ir ne-

pieciešams posms ikviena cilvēka paštapšanas ceļā. (*Ibid.*, 101). Izrādījās, ka intuitīvajā līmenī tas ir svarīgi arī pašam I. Ziedonim vēl pirms epifāniju tapšanas (20. gs. 60. gadi): „Gribas uzrakstīt kaut ko, kas saucas „Ceļš”. Iedomājies Mūzikas Ceļu. Iet Mūzika un nevis Cilvēks. Un satiek cilvēkus, atlasa sev cilvēkus. [...] Satiek arī kurlo, bet kurlo necenšas mācīt, jo kurlajam varbūt ir cits ceļš – krāsu ceļš [...] Savu atnākšanu es redzu kā CEĻU. Un arī savu esamību: CEĻA vidū vai ceļa malā” (Rožkalne, 1995, 351). Līdzīgas domas viņš pauž arī tad, kad top viņa rakstu sērija (20. gs. 90. gadi): „Mans muzejs varētu būt ceļš – tikai uzraksts, kas rāda uz priekšu, – Imanta Ziedoņa muzejs”. Cilvēki ies, ies, meklēs, bet nav tā muzeja. Toties viens ceļš Latvijā būs izstaigāts. Un tad to uzrakstu varēs pārcelt uz citu vietu” (Konste, 2013, 32).

I. Ziedoņa epifānijas, īpaši abas pirmās grāmatas (1971, 1974), ir vērstas pret standartdomāšanu, klišeiskumu un paredzamību. Iracionāla, cilvēka dzīves dziļuma, vertikāles apjautas nepieciešamība veido arī I. Ziedoņa pasaulesuztveri, kas lielā mērā saskan ar psihoanalīzes, bet pēc Ē. Fromma atziņām arī ar dzenbudisma galvenajiem postulātiem (Fromms, 2002). I. Ziedonis savā folkloras studiju krājumā „Tu dzīvoji dižu darbu” raksta: ”Kopt sevi, kopt sabiedrību un uzturēt principus kā tādus, t. i., idejas ideju lielumā. Tikko es nodarbojos tikai vienā līmenī, citus nekopdams, rodas nesaskaņas [...] Tikko es nekopju sevi sevī, es sāku parazitēt, es izmantoju citu cilvēku enerģiju – domu enerģiju, jūtas, darba augļus. Tad saka: tas ir cilvēks, kam nav atdeves. [...] kad cilvēks iedomājas kopjam tikai sabiedrību un neatlicina laiku pašanalīzei, pašapcerei, pārdomu brīžiem, sākas sabiedrības birokratizēšanās. Nepilnvērtīgi kopēji veido nepilnvērtīgu sabiedrību.

Kad cilvēks pats vai kolektīvs kopumā kopj sevi bez labas idejas klātbūtnes, rodas primitīvu centienu cilvēki un tādi paši ļaužu uzslāņojumi: mantas centieni, izēšanās prieki, „pietelevizora” laiskums, hokejmānija, medībkaislības, „somu pirts kultūra”. To Kārlis Skalbe jau visu redzēja, kad brauca Ziemeļmeitas lūkoties (Ziedonis, 1985, 7–8).

Sevis kopšana, lūkošanās pēc patības, kodola, patiesuma ir I. Ziedoņa epifāniju idejas kods. Kādā 1981. gada vēstulē dzejniecei Mirdzai Bendrupei provocējot tā laika sabiedrību un diskutējot ar savu iekšējo es, viņš arī atklāj savu izpratni par veidu, kā var tuvoties patībai: „Tikai es vienu nesaprotu: kāpēc Baltais Tēvs var būt tūkstošveidis, Šiva drikst būt simtrocis, bet cilvēkbērnam nav ļauts šīs spēles mācīties. Spēlēties – mākslu taisīt, iedomāties sevi, iedomāties sevī, отождествляться, identificēties, tāpatoties, arī – iemiesot, iemiesoties, iemīlēties – lai notiek šī spēlīte! Lomu plūsma, kurā jāsaglabā savu es” (Rožkalne, 1995, 361). Tā tiek panākta skatpunkta maiņa, pārdzīvojuma intensitāte, kas tik precīzi saskan ar K. G. Junga atziņu par patību: „The symbols of the self arise in the depths of the body, and they express its materiality every bit as much as the perceiving consciousness. The symbol is thus a living body” (Jung, 1968, 181).

Epifāniju tekstu korpusā *ceļš* nav tas biežāk lietotais vārds, tas minēts 107 reizes dažādās vārdformās, ieskaitot arī homonīmiskos gadījumus. Taču tas noteikti ir viens no atslēgas vārdiem epifānijai un tās ceļiniekam, ceļotājam, kā bieži vien tiek dēvēta paštapšanā esošā persona. Par ceļu runājot, jāņem vērā, pirmkārt, epifānijās tiek meklēts *savs ceļš*, kam semantiski tuvi, dažkārt sinonīmiski kļūst tādi vārdi kā *ceļiņš* (bērnībā no sliekšņa uz aku), *taka*, *taciņa*, *laipa*, *tilts*, *līnijas*, iepretim *asfaltam*, *trotuāram*, *ielai*, kas epifānijās netiek saistīti ar *sava ceļa* izpratni, līdz brīdim, kamēr tie netiek pārveidoti, piemēram, *viņnedēļ iestādīju ielas vidū rabarberu krūmu* (Ziedonis, 1995, 42).

Otrkārt, arī tad, ja *ceļš* nav nosaukts, pieminēts, ir sajūta, ka process turpinās, ka *savs ceļš*, proti, *savs ritms* (*ritms* kā semantiski tuvākais vārds ceļam, jo tikai tad var saprast, kāpēc tie ir tik dažādi, piemēram, kāpēc vienā epifānijā ir noliegts ātrums, citviet tas ļauj kļūt par gaismu) tiek meklēts, tāpēc ir runa par to, ka patiesi, īsti, līdz patības kādam punktam aizejoši ir divi „ceļi”, iešanas veidi:

- 1) *apiet apkārt* – būt uz robežas, sajūst, kur sākas tuvums,

- 2) *caur* – tieši izjūtas vidū, izdzīvojot: *Caur muskuļiem, caur nerviem, caur pulksteņiem. Caur vēsturi, cīņām un kalendāriem – es meklēju ritmus. Caur gramatikām. Caur ornamentiem,*

Caugājēji ritmi, caurskanētāji.

Ne pāri, ne apkārt, ne zem. Bet caurvibrējoši (Ibid., 111).

Patiesībā, šie divu veidu „ceļi” ir obligāts nosacījums, lai iešana uz patību nebeigtos, tās ir divas pakāpes, kas nemitīgi atkārtojas, ļaudamas paštopošajam ceļiniekam virzīties dziļumā, izprast sevi un apkārtējo pasauli. Tad sākas jauns ceļš (jauna attīstības pakāpe personībā), kas sevi var pieteikt kā:

- 1) jauna laika vai ritma intensitāte: „Jūs gribat sevi apliecināt, ejiet tumsā un neņemiet nevienu sev līdzi! Visu var tumsā pazaudēt, bet sevi – tikai atrast” (Ibid., 97).
- 2) nezināmais, izaicinājums: „Tas ir tas jaunais ceļš, kuru neviens neiet. Tas ir tas jaunais ceļš, kurš gaida vienu aklo, kurlo, nepiesardzīgo. Jo redzīgie, redzi, neiet” (Ibid., 291).

Principā – tā atkal ir robeža, strupceļš, kurā sākas jauns patības ritms, cēliens, loks. Līdz ar to var teikt, ka pirmais ceļš – *apiet apkārt*, būt tuvumā – ir problēmas apjēgsmes fāze, bez kuras nav arī pašas notikšanas, bet notikšanas, izmaiņas ceļš ir tikai *caur*:

Es esmu izliets ūdens. Es vairs neesmu sasmeļams. Man jāiziet caur puķi, caur zupu, caur cūkēdienu.

Kad es eju caur puķi [...] Es esmu krāsa un hlorofils.

Kad es eju caur zupu, es esmu stiprs un trekns. Dūšīgi ir mani vīri [...]

Kad es eju caur cūkēdienu, es esmu cūcīgi vienkāršs un stiprs. Es esmu primitīvs kā cūka. (Ibid., 145)

Tātad – ceļš uz sevi, respektējot dažādos psihs līmeņus (diezgan freidiski): *caur puķi* – estētiskais, skaistais, sirdsapziņas līmenis, *caur zupu* – lietderīgais, utilitārais, apziņas (*ego*) līmenis, *caur cūkēdienu* – maņas aktivizējošs, zemapziņas līmenis. Ceļā uz personības vienumu (patību) neviens no psihs līmeņiem netiek izslēgts vai noliegts, turpat raksturotas arī eksistenciālas

bailes – izvēlēties ne savu ceļu, kļūt šabloniskam – un izšķiršanās dzīvot dzīvi tās dažādībā.

Ja skatās svarīgākās kolokācijas, kas veidojas ap vārdu *ceļš*, tad biežāk atkārtojas:

- 1) apzīmētāja funkcijā lietotie vārdi (*pirmais, jaunais, balts, savējais, tavs, cits, iebraukts, garš*), ar ģenitīveniem izteiktie (bišu, zvaigžņu, Putna, tumsas),
- 2) vārda *ceļš* kā salikteņa daļas, norādot uz reālijām, kas svarīgas ceļiniekam: *ceļmala, ceļazīmes, ceļmallapas, slēdzējceļš, strupceļš, pusceļš*;
- 3) homoforamas: *ceļos, ceļu*,
- 4) vārda *ceļš* kā frazeoloģiska izteiciena sastāvdaļas: *ejiet vien savu ceļu! Mēs paši tiksim galā; mums ir pa ceļam; trakam sunim nevar ceļu pagriezt; es palikšu ceļā; nav vieglais ceļš.*

Neanalizējot katru šo gadījumu atsevišķi, ir redzama autora ambivalentā attieksme pret *ceļu* un ar to saistītajām reālijām, kas izpaužas, piemēram, autora filozofēšanā par *ceļa putekļu aicinājumu* un sūtību (nebūtiskais, ironiskais) un *ceļa sirds* (būtiskais, romantiskais) meklējumos; *ceļš* kā citu cilvēku pieredze (iebraukts, zināms) un jaunais ceļš, strupceļš, kas ir vienīgais ceļinieka aicinājums.

Semantiski noslogoti ir tie izteikumi, kur homoforamas parādās līdzās vienā teikumā vai ir nojaušamas vairākas nozīmes vienā vārdformā. Piemēram: „Vai tu esi meties saules priekšā ceļos?” (Ibid., 218). Protams, latviešu valodas zinātājam darbības vārds *mesties* raisīs asociāciju, ka tas ir izteiciens *nomesties ceļos*, tai pašā laikā, zinot, cik ekspresīva ir I. Ziedoņa lietotā leksika, nav izslēgts variants, ka tā ir došanās ceļā, *mesties ceļos*, proti, doties ar prieku, ar azartu. Cits piemērs vienas saknes vārdu sakoncentrēšana īsā izteikumā, rāda, cik svarīga un pašatdevīga ir es izjūta ceļā: „Es nometos uz ceļgaliem ceļa galā, tāda ir mana starta stāja, es ceļotājs, ceļinieks, cerības apmirdzētais. Ceļš ir kā zalktis, ātri tas lokās” (Ibid., 131).

Homoformu „Ceļos” (1969) sava dzejoļu krājuma virsrakstā iedarbīgi ir izmantojusi arī latviešu trimdas dzejniece Baiba Bičole (*es esmu ceļos*, tātad pielūdzu, meditēju, meklēju, tad *ceļos* (fiziski stāvu) un dodos *ceļos*, iekšējais un ārējais loks, horizontāle un vertikāle saiet kopā). Svarīgi, ka I. Ziedonim šī pietāte un respekts, horizontāles un vertikāles izjūta ir pašā patības meklēšanas sākumā.

Grūti nošķirt 1., 2. un 3. grāmatas (1994) noskaņu, ideju atšķirības (literatūrkritikā ir nostiprinājusies atziņa, ka tieši 3. grāmata ir atšķirīgāka par pirmajām divām – vēlāks uzrakstīšanas laiks, sajūtamas sociālo norišu un mākslas valodas izmaiņas, dzejproza atsevišķos tekstos ir acīmredzama un dzirdama, dzejas paņēmieni sāk acīmredzami dominēt, paradoksi nav tik slīpēti, dažbrīd pavīd tēlainība tēlainības pēc), tai pašā laikā iezīmējas arī pavisam niecīgas izmaiņas idejas satvarā. Spēcīgi tas atklājas krājumu pēdējās epifānijās, it kā rādot jaunu patības attīstības dimensiju.

„Pēkšņi es apjēdzu, ka pasaule ir apaļa” (Ibid., 118), tā beidzas 1. epifāniju grāmata (1971). Apaļš sākums – mātišķais, sievišķais princips, cikliskums. Pirmajā grāmatā ir svarīgi sajūst, vitāli izbaidīt, atvērties maņām. Otrajā (1974) – sociālie piesitieni (*diemžēl, dažkārt*), klasifikācijas (*horizontālā un vertikālā domāšana; rāmja cilvēki, tie, kas dažreiz iziet no rāmja un rāmjiem, bet vienmēr pieturas. Trešie, tie, kuri dzīvo ārpus rāmja, vismaz viņu dziļums šo ilūziju rada* (Ibid., 137)) un ģeometrizācijas. Sociālo nebūšanu izšķaidīšana un matemātiskās, loģiskās domāšanas dominante visā otrajā grāmatā ir vīrišķības un loģiskuma apliecinājums, bet 2. grāmatas izskaņa visai paradoksāla: „Tā ir cita valoda. Un viņa aizmirst piederību: nepiederoša valoda, atmošanās zemē bez robežām. [...] Es milu tevi. Tā ir zīme, ka esmu pamodies citiem laikiem” (Ibid., 220). Pēc 1. grāmatas dabas (sievišķās pasaules) izdzīvošanas, 2. grāmatas – sociālo, zinātnisko sistēmu (vīrišķās pasaules) iepazīšanas 3. grāmatai (1994) būtu jāsniedz patības piepildījums, taču 3. grāmata beidzas ar jaunu robežu, ceļu izaicināšanu: „Ja kaut uz brītiņu laiks apstājas – vienīgi tad tam

var ticēt” (Ibid., 296). Laiks, sekojot I. Ziedoņa norādēm, apstājas *mīlestības priekšā* un nāvē, bet 3. grāmatā ir daudz vientulības, identificēšanās ar klauniem vai muļķiem, nesapratnes un nesapraššanās. Nav 4. grāmatas, bet ir krājumos nepublicētās epifānijas, kas no jauna uzjunda jautājumu par brīvību. Tikai šoreiz tas ir jautājums, nevis par personisko brīvību, bet par tautas, nācijas gatavību būt brīvai: „Es gaidu savu dzimteni iznākam. Es gaidu jau ilgi” (Ibid., 303). Krājumu pamatnoskaņa apliecina paštapšana esošās personas ceļu uz patību, iezīmē svarīgākos attīstības lokus un dod iespēju lasītājam tālāk turpināt ceļu vienam, meklējot savus un tautas iespējamus brīvības veidus.

Kā jau minēts raksta sākumā, vēl viens apliecinājums patības arhetipa meklējumam I. Ziedoņa epifānijās, ir identifikācijas. Tās ir visai atšķirīgi izmantotas epifāniju kompozicionālajā struktūrā, arī kvantitatīvi to skaits ir iespaidīgs (kopā ir 195 epifānijas, ~ 60 epifānijās tiek izmantota identifikācija). Autors izmanto:

- 1) daļēju identifikāciju: konstrukcijas ar *kā, it kā* („Dievs trenējas ar mani kā ar futbolbumbu” (Ibid., 125));
- 2) sinekdohas principu identifikācijā: „Es esmu kā siena klēpis, kas, apjautis zārda kompozīciju, viens pats to grib aizpildīt.

Es gribu būt uzdevumu krājums, bet esmu tikai uzdevums.

Es esmu kā pirksts mutē, kad mazbērnam zobi nāk, spiežu, kur kņud, plēšu, kur niez, un nevaru sagaidīt” (Ibid., 135);

„Bērza skaida ir mana māsa, tikpat dzīva un organiska kā es. Ja es būtu skaida, tikai plika skaida, – arī tad es savu vērtību nezaudētu, jo esmu skaida no tā koka, kam ir saknes” (Ibid., 30); „Neļaujiet kuņģim domāt! [...] Kuņģis zina, ka viņš ir bijis pats pirmais filozofs” (Ibid., 67) u. c.;

- 3) pilnīgu identifikāciju: „Visi mēs esam pudeles un kārbīņas, burkas un afišu stabi. Visus mūs aplīmēja, aplīmē un aplīmēs – sabiedriska paradumība. Jo etiķete ir cilvēku

pazīšanās zīme” (Ibid., 72); „Es biju raugs, un es satiku raugu, un mēs nezinājām, ko lai viens ar otru darām, jo mums bija vajadzīgi milti” (Ibid., 27);

- 4) identifikāciju kā kompozicionālu principu visas epifānijas garumā: 108., 114., 215. lpp.

Identifikācija ir svarīga skatpunkta maiņai, izaugsmei, saprašanai, kas ir kas un kas šajā pasaulē ir svarīgi. Identifikāciju veidi, kas svarīgi I. Ziedonim epifānijās ar: 1) sociālo lomu, 2) citādo, 3) dabu, 4) neesošo, 5) procesu.

Tātad, pirmkārt, ar sociālo lomu identifikācija biežāk ir redzama tieši 3. grāmatā. Daži piemēri: „Es esot nulle nākotnes cēlāju armijā” (Ibid., 48); „Un rakstainie cimdi ir suvenīrs. Tie nesilda vairs. Un puķe ir produkts dāvanai. Tā zied, bet nezied. Es arī esmu idiots. Es te dzīvoju” (Ibid., 259); „Antiņa partijā ir maz biedru. Grūts ir ceļš, kamēr tu kļūsti par Antiņu: pa ceļam mēs saradojamies ar gudrajiem brāļiem. Un viņi jau nav tik briesmīgi, viņi ir kā visi mēs, mums ir kopīgi radi un akcijas kopīgā firmā. Viņi ir kā džungļi, kā mūžameži, kuri mums jāizbrien. Bet pa ceļam mēs iemilamies Bierna meitās, pa ceļam man Lipsts it kā pa jokam sveiž ar kokosriekstu – un man pa galvu. Un es palieku muļķītis un invalīds” (Ibid., 266); „Sāp sirds – es neesmu vēl gatavs stāvēt. Sāp sirds, es neesmu, neesmu sargs. (Pasnīrojums mans – I. Š.) Gribas ar visiem, ar citiem, es vēl neesmu gatavs ar sevi. Es neesmu sargs. Es esmu” (Ibid., 274).

Identifikācija, kas atkārtojas – *ceļinieks, Arlekīns, klauna mice, Antiņš*, kas nozīmē, ka sociālā loma, ko uzņemas spēlēt epifānijas es, ir saaugusi ar sabiedrībai nepieņemamo, bieži vien izstumto un izsmieto. Retāk epifānijās ir arī masveida deflācijas gadījumi, no kuriem paštopošā persona raujas ārā (vienā gadījumā skaidri izdalot pretstatu ar 2. personas vietniekvārdu *jūs*: „Visi mēs esam pudeles un kārbīņas, burkas un aģiņu stabi; Mums tūbiņu dzīve. Mūs izspiež pa galu mierīgā masā” (235); „Iet garām cilvēki, abi it kā vienādi, bet, ja labi ieskatās, iet garām divi kamoli – viens ir liels un otrs maziņš, iet garām pārtīdamies, un to sauc visādi – par

upurēšanas, izdabāšanu, saprašanas, draudzību vai mīlestību” (115); „Jūs esat atrautas lapas – no kura koka? [...] Jūs esat lapas vispār – visu koku un neviena koka. [...] Sveša zeme var prieku dot. Sveša zeme var maizi dot. Bērnam bikses un kreklu, un cepuri dot. Uzvarēšanu dot. Uzvaras ilūziju dot. Neviena cita zeme nevar radītāja mieru (Pasvītrojums mans – I. Š.) dot. Mieru dod tikai tēvu zeme” (302).

Abi pasvītrojumi norāda uz lomām, ko meklē epifāniju ceļinieks, bet kas pilnībā vēl nav saaugušas ar personības būtību, tāpēc nav pieņemtas vai kaut kas tās neļauj pieņemt kā patieso dzīvesveidu.

Otrkārt, sociāli izstumtā loma ir cieši saaugusi ar citādo redzējumu, citādā skatījuma izvirzīšanu priekšplānā: „Dullais Dauka ir mākslinieks, un cilvēki ir dullie daukas. Jebkurā līdzenumā meklē robežu, bet arī – jebkurā pārpilnībā” (Ibid., 62); „Kurls esmu šajā himnā, kurls es esmu! Klibs esmu šajā maršā, klibs es esmu! [...] Vai atšķirīgais nav pirmšķirīgais? Es esmu kreimeņu un krama skrandā!” (Ibid., 228); „Es esmu aplodas bērns. Kas ceļas no tumsas un krīt. Es nekaunos gaismas – i tumsas bērnam ir pašapziņa. Mēs neesam riteņa spieķu bērni, kas nejūt aplodas dubļus, ne ass bērni, kas dzīvo vien gaismā. Es – aplodas bērns. Un man ir savējie, kas par mani nesmejas” (Ibid., 284). Tas, kas normālcilvēkam, vidusmēra sabiedrības pārstāvim ir nepieņemams, izrādās ir vienīgais veids, kas ļauj tuvoties paša būtībai, jo „katra sabiedrība, praktizējot sev raksturīgu dzīvošanas, attiecību, izjūtu un uztveres veidu, vienlaikus attīsta kategoriju sistēmu, kas nosaka apziņas formas. Šī sistēma darbojas kā *sociāli nosacīts filtrs*. Pārdzīvojums nevar tikt apzināts līdz brīdim, kamēr tas neizspiežas cauri šim filtram” (Fromms, 2002, 53). Citālais redzējums palielina sociālās atstumtības risku, bet arī tuvina paša būtībai, tāpēc citādā apliecinājums I. Ziedonim ir tik svarīgs.

Treškārt, tieši citālais redzējums izpaužas arī tad, kas I. Ziedoņa epifāniju paštapšanā esošā personība identificējas ar dabu (*raugs, suns, zivs, kas sapinusies tīklos* u. c.), neesošo vai procesu.

Proti, daba mūsdienu sabiedrībai kļūst par aizmirstības kategoriju. Cilvēku attālināšanās no tās ir neatgriezeniska. Atgriešanās un dabas izjušana ir iespējam tikai atsevišķu individu iekšējās apjautas, harmonijas meklējumu līmenī: „Tagad es pats esmu akmens, un viņa sēž uz mani siltajiem sāniem un skatās ūdenī. Te ir silti. Bet ūdens tek” (Ibid., 26). Akmens simbolika ir svarīga I. Ziedoņa daiļradei kopumā, jo saistīta ne tik daudz ar akmens kā stinguma, mūžības izpratni, bet iekšējo kustību, kultūras attīstības dinamiku un dziļumu.

Neesošais I. Ziedoņa epifānijās kā vēl nedzimuša, vārdā ne-nosaukta perspektīva vai: „Nomira, pats sev apnicis. Es eju no viņā ārā” (Ibid., 101). Skatpunkta maiņa, kas ļauj brīvi un nepiepiesti apiet jebkura veida normu un pieņemumu izpaužas arī tajos gadījumos, kad epifāniju ceļinieks identificējas ar procesu:

Es esmu pārmetums no vienas mutes otrā.

Es esmu pārnesums no zieda stropā.

Un pārdošana pāri savu brāļu pārdotavām.

Dievs, tava pārliecība pāri šupulīem un aizām.

Es esmu krējums – piena pārkārtojums.

Es esmu ezeru un upju pārlīšana jūrā.

Kāds pārsprauž nozīmes pie atlokiem. Bet – citiem. (Ibid., 289)

Kā jau minēts iepriekš, 3. grāmatā epifānija var iegūt arī dzejoļa formu, tāpēc nosaucošās funkcijas dominante izvirzās priekšplānā. Lai cik atšķirīgi ir minētie procesi, lietvārdu izvēle ar prefiksu *pār-* norāda gan uz saplūsmi ar sociālo laiku, jo teksts tapis *perestroikas* (pārmaiņu) noskaņās, gan uz epifāniju varoņa individualitāti, jušanu un stāvēšanu pāri tam procesam un izpratnei, kas valda sabiedrībā.

Raksta noslēgumā tikai viena piebilde par virsrakstā minēto patības arhetipa slogu. Ir skaidrs, ka iešana uz patību ir saistīta ar daudzu šķēršļu pārvarēšanu (pēc Ē. Fromma – „izspiesties caur trīskāršu filtru, ko veido (sociāli nosacīta) valoda, (Aristoteļa) loģika un aizliegumi (sabiedrības raksturs” (Fromms, 2002, 59)),

tas ir smags darbs, un, lasot epifānijas, tu tiec ieprogrammēts uz savu tapšanu: I. Ziedoņa koncentrētība vārdā, domā, paradok-sālais, *trešāda*is skatījums, pavēles, īstenības izteiksmes tagadnes laika vai vajadzības (kā modalitātes, ne izteiksmes) lietojums liek:

- 1) „Savreiz dzīvojot zemi plēšu, es – plēsonis. [...] Mārtiņ-reiz aiziet mārtiņroze, pēc sava ģimja – ģeorgīne. Savreiz savrūp, pašareiz” (Ibid., 243),
- 2) ”Man dvēsele smējās, es redzēju: skudra nebija muļķe, ka strādāja, stiepa, sienāzis nebija muļķis, ka nestrādāja, ka spēlēja vijoli, – tas bija muļķis, kas gribēja liels būt, nav jābūt lielam, ir jābūt kā esi. Tik lielam, kā esi, un jānotur lielums – lai neplok, un neko vairāk – lai neplok” (Ibid., 270);
- 3) „Nevajag pie-dalīties, bet pie-vienoties. Bet, pirms pievienoties, vajag piesevoties, nopatoties, un tikai tad sakopoties, nokopoties caurkopoties. Savienoties, novienoties, caurvienoties” (Ibid., 75).

Atteikties no *paradumības*, mainīt skatpunktu vai darbību („uzvelciet baltu kreklu un rociēt zemi”), t. i., kopt sevi pašu:

„Laimas ideja prasa palīdzēt Visuma ritmikai **ar sevi** (Izcē-lums un pasvītrojumi citātos mani – I. Š.). Kas sevi ritmizē, tas ritmizē savu apkārtni un visu” (Ziedonis, 1985, 11). „SIRDSJO” (Ziedonis, 1995, 161). Un tas ir būtiskākais epifāniju ieguldījums ne tikai jauna žanra, literatūras procesa attīstībā, bet sabiedrības un indivīda atmodināšanā, toreiz un tagad. Individuācijas, patības meklēšanas ceļš (pēc K. G. Junga), tiecība pēc *satori* (dzenbudis-mā), pēc labbūtības (pēc Ē. Fromma): „Labbūtība nozīmē būt pilnvērtīgi piedzimušam, kļūt par to, kas potenciāli esi, tā nozīmē pilnvērtīgu spēju priecāties un skumt vai, citiem vārdiem sakot, spēju pamosties no pusmiega, kurā dzīvo vidusmēra cilvēks, un sasniegt pilnīgu nomoda stāvokli. Šāds stāvoklis nozīmē būt radošam, proti, reaģēt un atsaukties uz sevi, uz citiem, uz visu esošo – reaģēt un atsaukties kā reālam, veselam cilvēkam, kāds es esmu, uz ikviena cilvēka vai lietas realitāti, kāda tā ir” (Fromms,

2002, 44). I. Ziedoņa nopelns, ka daudzas teorētiskās atziņas, ko latviešu literatūras lasītājs nevarēja izlasīt padomju laikā, ir izjūtamās un līdzpārdzīvojamas viņa epifānijās. Akcents uz vispārcilvēcisko, sociālās realitātes izaicināšana ļauj arī 21. gs. lasītājam nepakļauties informācijas un globalizācijas vilinājumam, bet saglabāt sev, savai tautai, vietai raksturīgo un īpašo.

Literatūra

- Culler J., 2000, *Literary theory*. New York: Oxford University Press.
- Fromms Ē., 2002, *Psihoanalīze un dzenbudisms*. Rīga: Zvaigzne ABC.
- Jung C. G., 1968, The Psychology of the Child Archetype. – *Collected Works of C. G. Jung*. Vol. 9/1. Princeton: Princeton University Press, 151–181.
- Jungs K. G., 1993, *Psiholoģiskie tipi*. Rīga: Zvaigzne.
- Konste A., 2013, Laika ligzdas. – *Mans Ziedonis. Veltījums dzejniekam jubilejā*. Rīga: Zvaigzne, 25–36.
- Rožkalne A., 1995, Atvēziens. – Ziedonis I., *Raksti*. 3. sējums. Rīga: Nordic, 336–361.
- Lasmane S., 1995, Citādības fenomenoloģija. – Ziedonis I., *Raksti* 3. sējums. Rīga: Nordic, 367–375.
- Vērdiņš K., 2011, Imanta Ziedoņa „Epifānijas” un „Taureņu uzbrukums”. Vērdiņš K., *Bastarda forma. Latviešu dzejprozas vēsture. Latviešu dzejprozas antoloģija*. Rīga: Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 189–199.
- Ziedonis I., 1995, Epifānijas. – Ziedonis I., *Raksti*. 3. sējums. Rīga: Nordic, 21–308.
- Ziedonis I., 1985, *Tu dzīvoji dižu darbu*. Rīga: Liesma.
- Чилачава Р., 2013, Поэтический мир Имантса Зиедониса. – *Imants Ziedonis. Piederības meklējumi, brīvības treniņš*. Starptautiskās zinātniskās konferences tēzes. Rīga, 2013. gada 8.–9. maijā. Rīga: Latvijas Universitāte 15.